

Kovács András Bálint

Válasz az *Apertúra* körkérdésére

Szerző

Kovács András Bálint az ELTE Filmtudományi Tanszékének vezetője, a Kaliforniai Egyetem (San Diego) vendégoktatója. Főbb művei: *The Circle Closes (A kör bezárul)*, 2013, *Screening Modernism (A modern film irányzatai)*, 2008, *Tarkovszkij* (1997), *Les Mondes d'Andrej Tarkovsky* (1987). Jelenleg filmi befogadáspszichológiai kutatásokban vesz részt.

<https://doi.org/10.31176/apertura.2018.14.1.7>

Válasz az *Apertúra* körkérdésére

Nem tudom, pontosan mire gondolt Kittler, amikor ezt írta, de ha jóindulatúan értelmezem, akkor valami olyasmire gondolhatott, amit a nemrégiben elhunyt amerikai pszichológus, Colin Martindale írt 1996-ban *Empirikus kérdések empirikus válaszokat érdemelnek* című írásában: „Mi a baj a mai humanista irodalomtudománnyal? Az elmélet szintjén különböző típusú posztmodernizmusokat találunk, amelyek közül egyiknek sincs sok értelme. Másfelől ott vannak a marxizmushoz, feminizmushoz és az új történetiséghez hasonló megközelítések. Ezeknek az előfeltevéseit legalább meg lehet érteni, de ezek általában nem nagyon hihetőek. (...) Miért tévedt az irodalomtudomány ilyen furcsa területre? Szerintem, legalábbis részben választ ad erre az irodalomtudósok nagy részének hibás módszertana. A humán tudományi kritika nem rendelkezik ésszerű módszerrel arra, hogy dönteni tudjon alternatív válaszok között, ha a teoretikusok egyáltalán megválaszolható kérdéseket tesznek föl, azaz, ha empirikus vizsgálatot javasolnak.” [1] Elképzelhető-e, hogy a humán területek művelői csak megválaszolható, értsd: empirikusan tesztelhető kérdéseket tegyenek föl, és hogy képesek legyenek dönteni az alternatív válaszok között? Lehetséges-e, hogy a humán tudománynak (és különösen a művészetekkel foglalkozó területeknek), ne az legyen a legfőbb módszere, hogy – megint Martindale kifejezésével élve – példákat kreál, és retorikus eszközökkel meggyőzi az olvasót.

A két kérdést élesen külön kell választanunk. Az, hogy egy tudományterületen olyan kérdések halmozódnak föl, amelyekre adható alternatív válaszok közül nem lehet választani, nem a humán tudományok privilégiuma. Gondoljunk csak a csillagászatra, ahol hemzsegnek azok a kérdések, amelyek megválaszolására többféle hipotézis létezik, amelyek közül lehetetlen választani egyszerűen amiatt, mert ehhez nem tudunk eleget, és még reményünk sincs arra, hogy a közeljövőben olyan eszközökkel fogunk rendelkezni, amelyek empirikusan eldönthetnek egy dilemmát. A kérdést tehát úgy kell föltenni: vajon annak, hogy a humán tudományokban nagyon gyakoriak az eldönthetetlen alternatívák, oka-e az elégtelen módszertan?

Sokak szerint nem, sőt, a humán diszciplínák természetéhez tartozik a kérdések végleges megválaszolhatatlansága. Az MIT filozófia tanszékének honlapján a jobb felső sarokban egy kis animáció mutatja félreérthetetlenül ezt a meggyőződést: egy kis emberke egy nagy labdát görget fölfelé egy lejtőn, ami minduntalan legurul, az emberke visszazalad, és újra elkezd fölfelé görgetni a labdát. Vagyis: a filozófia (és vele az összes humán diszciplína) sziszifuszi foglalkozás, sosem érünk a végére, sosem oldjuk meg a kérdéseket, mindent mindig előről kell kezdeni. Kérdés, hogy egyáltalán így van-e, de még nagyobb kérdés, hogy lehet-e másképp.

Az egyszerűség kedvéért három típusba oszthatjuk a bölcsészettudományt. Az első típusba

tartoznak azok a vizsgálati módszerek, amelyek azt kutatják, milyen tények álltak fönny valamilyen történelmi időben (*archeológia*). Az ilyen típusú kutatások számára a régészet és a történelemtudomány szigorú szabályokat állított föl, azonban ezeknek a szabályoknak csak akkor van értelme, ha a kutató meg tudja indokolni, hogy a keresett „tény” valóban releváns, illetve minek a szempontjából fontos, tehát elmélettel rendelkezik arra nézve, hogy ha a tény fennállt, akkor milyen hatással volt más tényekre, illetve milyen hatások eredményeképp jött létre.

Innen következik a második típusú vizsgálati módszer, ahová azok tartoznak, amelyek valaminek a történelmi leszármazását kutatják (*genealógia*). Az ilyen vizsgálat lényegében kauzális sorok felállítását célozza: hogyan alakult ki az impresszionista festészet? Vegyük észre, hogy az ilyen esetben a „hogyan?” kérdés arra sarkallja a kutatót, hogy egy történetet mondjon el, miszerint, először volt ez, aztán az, azután meg amaz. Valójában az ilyen kérdések mögött mindig „miért?” kérdések bújnak meg: a leszármazást csak akkor érdekes, ha az egyik dolog másik dologba való átalakulását úgy meséli el, ha azt is megmondja, hogy az átalakulás minek a hatására (miért) ment végbe. Ehhez azonban megint csak elmélet szükséges, amelyből az ok-okozati összefüggések levezethetők.

Innen jutunk el a harmadik vizsgálati csoporthoz, amely az értelmező kutatások csoportja. Ez a bölcsészek kedvence. Arra a kérdésre válaszol, hogy valami „mit jelent?”. Ennek a tudománya a *hermeneutika*, amely a huszadik század második felében nagyon népszerű esztétikai irányzat volt. A hermeneutika kérdését is leegyszerűsíthetjük két alapkérdésre: 1. Egy adott szöveg vagy tárgy mit jelentett a maga korában? 2. Mit jelent *nekem, most?* Vegyük észre, hogy az első kérdés egy archeológiai és egy genealógiai vizsgálat keveréke, amelyben az elmélet megmondja, hogy mely jelentésadás releváns, és ezt a rendelkezésre álló források és analógiák alapján levezeti. A filológia tudománya (a filozófiában, történettudományban, nyelvtörténetben, művészettudományban) mind erre a rugóra működik: „ki mit mondott, miért mondta, mit jelentett ez akkor, és honnan tudjuk ezt?” A történelmi és a leszármazástani vizsgálódások esetében az empiria a tárgyi és az írásos dokumentumokban van, csak hogy ezek önmagukban semmit sem mondanak. Ezeket értelmezni kell, és itt jön a probléma. A humán tudomány nem abban különbözik a természettudománytól, hogy az egyikben az „értelmezés”, a másikban a „magyarázat” irányítana, ahogy ezt nagyon sok filozófus tartja, hanem abban, hogy a bölcsészettudomány nagy részében az értelmezések szempontja állandó vita kérdése, ezért az értelmezésből adódó magyarázatoknak nincs igazi erejük, sőt a kutatások sok esetben el sem jutnak magyarázatokhoz. Az egyik kedvelt bölcsészeti kutatás a fogalomtörténet és fogalomanalízis. Ennek a célja lényegében az, hogy eszközöket alkosson a gondolatok megértéséhez és osztályozásához. Ha azonban a megértés és az osztályozás célja nem világos, vagy állandóan változik, az eszközt is állandóan farigcsálni kell, és hozzá kell igazítani a megváltozott célhoz, így sosem jutunk el ahhoz, hogy a „végre tisztázott” fogalmat bármire is alkalmazni lehessen. Mire alkalmaznánk, és bármit megmagyarázna, jön egy másik emberi cél, amelyből nézve a „tisztázott” és „értelmezett” fogalom teljességgel értéktelen, de legalábbis „át kell értelmezni”, és így tovább.

A lehetséges alternatív válaszok között a humán tudomány nem azért nem tud választani, mert a

tárgya olyan nagyon különleges lenne, hanem azért, mert az értelmezés szempontjai túl gyorsan változnak, mivel az értelmezés állandóan beleütközik a „mit jelent nekem most” kérdésbe. Egy példával élve: egy megfelelő híd megépítésének fő szempontjai év tízezrek óta nem változtak: egyik parttól biztonságosan átjutni a másik partra, megfelelő forgalom és terhelés mellett, emberileg belátható tartóssággal. És most hasonlítsuk ezt össze a „megfelelő társadalmi berendezkedés” megtervezésének szempontjaival. Márpedig a pillanatnyi érdekeket kiszolgáló „eredményhez” elég néhány példa és jó retorikával előadott elmélet. Ebből viszont az következik, hogy a humántudományok esetében valóban módszertani problémáról van szó, ami két dologból ered: az egyik, hogy szuperkomplex, gyorsan változó rendszereket vizsgál, amelyekben az ok-okozati viszonyok nehezen állapíthatók meg, és lényegében csak statisztikai módszerekkel vizsgálhatók. Mivel az emberi gondolkodás az egyértelmű ok-okozati viszonyokra épül, nehezen tud mit kezdeni a statisztikai valószínűségekkel, ezért az ilyen esetekben hitre alapozó egyértelmű véleményekre egyszerűsíti az emberi társadalom viszonyaira vonatkozó megállapításait. (Jól látható ez, ha összehasonlítjuk a tudományos publikációkat és az őket népszerűsítő újságcikkek értelmezéseit.) A másik, hogy ezek a statisztikai módszerek is csak akkor hatékonyak az ilyen komplex vizsgálatoknál, ha képesek vagyunk elegendő mennyiségű adathoz hozzájutni, és azokat feldolgozni. Ez csak az utóbbi húsz évben kezdett olyan szintre fejlődni, hogy remény van arra, hogy a humán tudományok kérdéseit egyáltalán empirikus módon meg lehessen közelíteni. Ezt a gépi tanulás és a nagy adatbázisok kezelésének fejlődése teszi lehetővé, de még messze nem tartunk ott, hogy közelítően is megbízható módszerek jöttek volna létre humán tudományos kérdések vizsgálatához.

Röviden: a humán tudományoknak közelíteniük kell az empirikus tudományokhoz, amennyire ezt az eszközök és a módszerek fejlődése lehetővé teszi. Ennek első lépése, hogy olyan kérdéseket fogalmazunk meg, amelyek legalább elvileg empirikusan tesztelhetők, ha erre gyakorlatilag nincs is módunk. Tehát nem a szellemet purgáljuk ki a szellemtudományokból, hanem a sehová sem vezető vallásos hitvitákat.

Filmtudomány

Én ezt nagyon egyszerűen látom. Van filmtörténet, és van a film befogadásával, érzékelésével, értelmezésével foglalkozó tudomány, amely lényegében az individuál- és szociálpszichológia alkalmazása a kultúrának erre a területére. Ezen kívül van az egyes filmek értelmezésének kritikai gyakorlata, amelyet nehezen tudnék a tudomány körébe sorolni, jóllehet ez egy művelt, kulturális tevékenység, amelyből sokat lehet tanulni, de szigorúan véve nem tudományos tevékenység. Ezeket a tevékenységeket annyiban módosítja a médium technológiai és kulturális változása, amennyiben ezek új befogadási élményeket és formákat teremtenek, ugyanakkor a tudományterület lényegét ezek a változások nem módosítják.

Nem tartom veszélynek a „feloldódást”, mivel ameddig moziban forgalmazott filmalkotások léteznek, a kulturális tanulmányoknak mindig lehetséges lesz a filmre specializálódott ága. Sosem szabad azonban elfelejteni, hogy egyetlen filmspecifikus kutatási ág létezik, ez a filmtörténet. Minden más „elmélet”, a kulturális antropológiának, az egyéni- és szociálpszichológiának és az általános eszmetörténetnek egy filmre alkalmazott szegmense.

Művészfilm-tömegfilm

Ezek nagyon is létező kategóriák, amelyeknek dramaturgiai, befogadáslélektani és kultúranropológiai és emiatt forgalmazási relevanciája van. A kérdés: kinek szól, milyen hatást akar kiváltani? Esztétikai minőség tekintetében azonban nincs különbség, ugyanazokat az esztétikai hatáskeltő eszközöket használják más összetételben, más hangolásban, más szerkezetben. Én az átmeneti eseteket tartom a legérdekesebbeknek, mert ott lehet tetten érni azokat a kicsi különbségeket, amelyek inkább ide vagy inkább oda sorolhatóvá tesznek egy művet. Továbbá, azt a kulturálódási folyamatot tartom érdekesnek, amelyben egyes megoldások átkerülnek a „művészi” alkalmazásból a „populáris” alkalmazásba és viszont, de ezt a folyamatot már régen fölfedezték.

NAT

Nem tudok eleget erről a területről, hogy szilárd véleményem lehessen. Jó 15 évig küzdöttem többekkel karöltve, hogy ez a terület bekerüljön a közoktatásba, és ott megszilárduljon. Annyit tudok, hogy valamilyen médiaolvasási és -alkotási képesség oktatásra mindenképpen szükség van kompetenciaszerzés és érzékenyítés céljából.

Jövő

Minden attól függ, hogy mi lesz a bölcsészeti iparral. A filmtudománnyal is az lesz.

Jegyzetek

1. Martindale, Colin (1996): Empirical questions deserve empirical answers. *Philosophy and Literature*, 20.2, 347-361.

Irodalomjegyzék

- Martindale, Colin (1996): Empirical questions deserve empirical answers. *Philosophy and Literature*, 20.2, 347-361.
<https://doi.org/10.1353/phl.1996.0074>

© Apertúra, 2018. Ősz | www.apertura.hu

webcím: <https://www.apertura.hu/2018/osz/kab-a-szellemtudomanyokbol-ki-kell-purgalni-a-szellemet/>

<https://doi.org/10.31176/apertura.2018.14.1.7>

Apertura.hu

Image not found or type unknown